

O‘ZBEK VA TURK TILLARIDAGI KOLORATIV LEKSEMALAR TAHLILI

Abdiyeva Mohinur Bozorovna

Osiyo texnologiyalar universiteti

o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek va turk tillaridagi rangni bildiruvchi leksemalarning leksik-semantik, morfologik, madaniy va ramziy xususiyatlari tahlil qilinadi. Rang atamalarining tarixiy ildizlari, ularning tildagi o‘rni va ma’no o‘zgarishlari, shuningdek, xalq og‘zaki ijodida tutgan o‘rni ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida rang bildiruvchi leksemalar umumturkiy ildizlardan kelib chiqqani, ammo har ikki tilda ularning rivojlanishi va ramziy ma’nolari milliy madaniyat ta’sirida o‘ziga xos tarzda shakllangani aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: rang leksemalari, semantika, o‘zbek tili, turk tili, morfologiya, ramz, umumturkiy ildiz.

Til inson tafakkurining asosiy ifoda vositasi bo‘lib, unda xalqning dunyoqarashi, madaniyati va estetik qadriyatlari mujassamdir. Rang bildiruvchi so‘zlar har bir tilning leksik tizimida muhim o‘rin egallaydi. Ular nafaqat atash funksiyasiga, balki ramziy va badiiy ma’nolarga ham ega. O‘zbek va turk tillari turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, ularning rang tizimida umumiylik bilan bir qatorda milliy-madaniy o‘ziga xosliklar ham mavjud.

Rang leksemalari tildagi qadimiy qatlamlardan biri bo‘lib, qadimgi turkiy yodnomalarda ham uchraydi: “ak”, “kara”, “kök”, “al” kabi so‘zlar hozirgi o‘zbek va turk tillarida ham turli fonetik shakllarda saqlanib qolgan bo‘lib qadimgi turkiy tilda rang so‘zi emas öŋ so‘zi qo‘llangan. Öŋ – rang, bir narsaning rangi [1:76]. rang nomlari ham hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi mavjud nomlardan ba’zilari farq qilgan. Masalan, al – ol, qizil [2:16]. Shu jihatdan, rang leksemalari turkiy tillarning tarixiy taraqqiyoti, leksik o‘zgarishlari va madaniy aloqalarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda o‘zbek va turk tillaridagi asosiy rang bildiruvchi leksemalar keltiriladi:

Ma’no	O‘zbek tili	Turk tili	Qadimgi shakli	Izoh
Oq	oq	beyaz / ak	<i>ak</i>	“Ak” qadimiy turkiy so‘z. Turk tilida “beyaz” arabcha kelib chiqishli.
Qora	qora	siyah /kara	<i>kara</i>	“Kara” qadimiy shakl, turk geografik nomlarida (Karadeniz) saqlanib qolgan.
Qizil	qizil	kırmızı / al	<i>al</i>	“Al” qadimgi turkiy “qizil” ma’nosida ishlatilgan.

Date: 29th October-2025

Ko'k	ko'k	mavi / gök	<i>kök</i>	“Gök” aslida “osmon” ma’nosida, “mavi” esa arabcha.
Yashil	yashil	yeşil	<i>yaşıl</i>	To’liq fonetik o’xshashlik.
Sariq	sariq	sarı	<i>sarığ</i>	Devoriy yozuvlarda ham uchraydi.
Jigarrang	jigarrang	kahverengi	–	“Kahve” (qahva) + “rengi” (rangi) birikmasidan.
Kulrang	kulrang	gri / kül rengi	–	“Kül” ildizi o’zbekcha bilan bir xil.
Binafsha	binafsha	mor / menekşe	–	“Mor” turkcha, “menekşe” yunoncha kelib chiqishga ega.
Pushti	pushti	pembe	–	Ikkalasi ham chet tillardan kirib kelgan.

Rang bildiruvchi soʻzlar odatda sifat turkumiga kiradi: *oq uy, koʻk osmon, qizil gul*. Ulardan turli tus va ohanglarni ifodalovchi soʻzlar yasash uchun **-rang, -simon, -gʻish, -imtir** kabi qoʻshimchalar qoʻshiladi: *kulrang, oltinrang, sargʻish, qizgʻish, koʻkimtir*. Turk tilida ham rang bildiruvchi leksemalar sifat turkumiga mansub boʻlib, ularning yordamida **-imsi, -mtirak, -li, -siz** qoʻshimchalari bilan yangi rang tuslarini yasash mumkin: *kirmizimtirak (qizgʻish), mavimsi (koʻkimtir), yeşilli (yashilli), renksiz (rangsiz)*.

Oʻzbek va turk tillaridagi rang nomlari faqat rangni bildirish bilan cheklanmay, **ramziy maʼnolarga** ega. Bu ramzlar xalqning tarixiy, diniy va madaniy dunyoqarashi bilan bogʻliq.

Rang	Oʻzbek tilidagi ramziy maʼno	Turk tilidagi ramziy maʼno
Oq	poklik, ezgulik, baxt	saflık, temizlik, iyilik
Qora	gʻam, ogʻirlik, sir	kötülük, gizem, yas
Qizil	muhabbat, hayot, qon	aşk, cesaret, enerji
Koʻk	osmon, umid, sadoqat	huzur, özgürlük, vatan
Yashil	yangilanish, tabiat, imon	doğa, bereket, İslam dini
Sariq	quyosh, issiqlik, xursandlik	enerji, mutluluk
Binafsha	nafislik, ayollik	zarafet, gizem
Jigarrang	yer, mehnat, barqarorlik	toprak, doğallık

Rang nomlari qadimgi turkiy til davridayoq shakllangan. “Devonu lugʻotit turk” asarida “ak”, “kara”, “kök”, “al” kabi rang bildiruvchi leksemalar uchraydi. Ularning koʻpchiligi zamonaviy turkiy tillarda ham fonetik oʻzgarishlar bilan saqlanib qolgan. Misol uchun:

ak - oq / ak

kara - qora / kara

kök - koʻk / gök

al - qizil / al (ramziy shakl)

Date: 29th October-2025

Bu holat turkiy tillar o'rtasidagi tarixiy qarindoshlikning jonli dalilidir. Ranglar xalq og'zaki ijodida ham keng o'rin egallaydi. Masalan, o'zbek xalq maqollarida:

Oq bilan qora bir joyda turmas.

Ko'kka boqib orzu qilma, yerga qarab mehnat qil.

Turk maqollarida esa:

Ak akçe kara gün içindir. (Oq tanga qora kun uchun kerak.)

Kara gün dostu belli olur. (Do'st qora kunda bilinadi.)

Har ikkala tilda ham ranglar hayotiy falsafaning ifodasi sifatida ishlatiladi.

O'zbek va turk tillaridagi rangni bildiruvchi leksemalar turkiy tillarning eng qadimiy leksik qatlamiga kiradi. Ular semantik jihatdan umumiy ildizlarga ega bo'lsa-da, zamonaviy taraqqiyot natijasida ayrim fonetik va leksik farqlarga ega bo'lib borgan. Rang so'zlari nafaqat atov funksiyasiga, balki ramziy, badiiy va madaniy ma'nolarga ega bo'lib, xalq tafakkuri, dunyoqarashi va ruhiyatining ifodasi hisoblanadi. Shuningdek, o'zbek va turk tillarida rang bildiruvchi so'zlar orqali xalq psixologiyasi, estetik didi va tabiatni idrok etish uslubini tahlil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmud Koshg'ariy. *Devonu lug'otit turk.* – Toshkent: Fan, 1960.
2. G'. Abdurahmonov, S.Mutallibov. – *Devonu lug'otit turk. Indeks lug'at.* Toshkent: "Fan", 1967.
3. Bozorov, M. *O'zbek tili leksikologiyasi.* – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
4. TDK. *Türk Dil Kurumu Sözlüğü.* – Ankara, 2020.
5. H. Zülfikar. *Türkçede Renk Adları ve Anlam Alanları.* – İstanbul: Dil Derneği Yayınları, 2009.
6. Jumaniyozova, M. *O'zbek tilida rang bildiruvchi leksemalarning semantik tahlili.* – Samarqand, 2018.

